

Національна поліція України
Слідче управління Національної поліції України
Харківський національний університет внутрішніх справ
Факультет № 1

Кафедра криміналістики, судової медицини та психіатрії
Кафедра кримінального процесу

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ
ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ, ВПІЗНАННЯ В РЕЖИМІ
ВІДЕОКОНФЕРЕНЦІЇ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ**

Керівник теми:

Завідувач кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії
факультету № 1 ХНУВС
доктор юридичних наук, професор
полковник поліції

Р.Л.Степанюк

« _____ » _____ 2016 р.

Харків 2016

АВТОРИ:

Матюшкова Тетяна Петрівна, к. ю. н., доцент, доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ (п.п. 5-7);

Книженко Світлана Олександрівна, к. ю. н., доцент, доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ (п.п. 5-6);

Сичов Сергій Олександрович, старший викладач кафедри кримінального процесу факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ (п. 1);

Романюк Віталій Володимирович, к.ю.н., старший викладач кафедри кримінального процесу факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ (п. 2);

Терещук Сергій Сергійович, к.ю.н., викладач кафедри кримінального процесу факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ (п. 3, 4);

Абламський Сергій Євгенович, к.ю.н., доцент кафедри кримінального процесу факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ (п. 3, 4);

Чича Руслан Павлович, к.ю.н., доцент кафедри кримінального процесу факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ (п. 8).

Зміст

Вступ.....	4-5
1. Випадки проведення допиту осіб, впізнання осіб чи речей під час досудового розслідування в режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування).....	6-8
2. Особи, які уповноважені приймати рішення про здійснення дистанційного досудового розслідування.....	9-10
3. Порядок проведення допиту, впізнання у режимі відео конференції під час досудового розслідування.....	11-15
4. Процесуальне оформлення проведеного допиту, впізнання.....	16-17
5. Тактичні особливості підготовки, проведення та фіксації допиту у дистанційному досудовому провадженні.....	18-24
6. Тактичні особливості підготовки, проведення та фіксації впізнання осіб чи речей у дистанційному досудовому провадженні	25-35
7. Особливості проведення допиту та впізнання осіб, які знаходяться за межами України.....	36-37
8. Особливості закінчення досудового розслідування в кримінальному провадженні з урахуванням проведеного допиту, впізнання в режимі відеоконференції.....	38-43
Література.....	44-46

Вступ

Розвиток телекомунікаційних технологій позначається на всіх сферах життя, в тому числі й діяльності правоохоронних органів з розслідування кримінальних правопорушень. Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) передбачає можливість дистанційного досудового розслідування. Закон дозволяє в режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування) проведення тільки двох слідчих дій – допиту осіб (у тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб) та впізнання осіб чи предметів. Відеоконференція (далі – ВК) – це інформаційна технологія, що забезпечує одночасно двосторонню передачу, обробку, перетворення і візуалізацію інтерактивної інформації на відстань у режимі реального часу з допомогою апаратно-програмних засобів обчислювальної техніки. Взаємодію в режимі ВК також називають сеансом відеоконференцзв'язку. Правове регулювання проведення допиту, впізнання у режимі ВК здійснюється такими нормативними актами, як Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р., Інструкція «Про порядок роботи з технічними засобами відеозапису ходу і результатів процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції під час судового засідання (кримінального провадження)», затверджена Наказом ДСА України № 155 від 15.11.2012 р.

Міжнародним договором, який вперше детально врегулював взаємовідносини держав з приводу надання взаємної правової допомоги з використанням відеоконференцзв'язку є Конвенція про взаємодопомогу в кримінальних справах між державами-членами Європейського Союзу (2000), яка для країн, що підписали і ратифікували її, покликана розширити можливості Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах (1959).

Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах від 08.11.2001 р., ратифікований Україною

01.06.2011 р., впроваджує у практику міжнародного співробітництва нову форму взаємної правової допомоги – збирання доказів із використанням технології відеоконференцзв'язку.

На ефективність використання свідчень свідків, отриманих з використанням відеозв'язку, у злочинах щодо дітей акцентовано увагу і в документах IX Конгресу ООН з попередження злочинності (Каїр, квітень-травень 1995).

Значущість відеоконференцзв'язку для отримання доказів в інтересах кримінального судочинства вже оцінена багатьма країнами світу, що знайшло відображення у їх національному законодавстві.

1. Випадки проведення допиту осіб, впізнання осіб чи речей під час досудового розслідування в режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування).

Під час досудового розслідування слідчий, прокурор, слідчий суддя мають право прийняти рішення про проведення слідчих (розшукових) дій у режимі відеоконференції (ст. 232 КПК України). Під відеоконференцією у кримінальному провадженні слід розуміти особливу процедуру, що виконується за посередництвом телекомунікаційних технологій, при якій спілкування у вигляді обміну аудіо- і відеоінформацією між віддаленими учасниками слідчої дії відбувається на відстані (дистанційно), але в режимі реального часу. Тобто, це відбувається в умовах, коли учасники дії на момент її проведення перебувають у різних місцях, які віддалені одне від одного на відстань, яка створює неможливість їх безпосереднього спілкування. Дане спілкування відбувається за допомогою спеціального обладнання зв'язку з обов'язковою трансляцією зображення і звуку до місць, в яких перебувають особи, які беруть участь у слідчій (розшуковій) дії.

У відповідності до ч. 1 ст. 232 КПК України допит осіб, впізнання осіб чи речей під час досудового розслідування можуть бути проведені у режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування) у наступних випадках:

- 1) неможливості безпосередньої участі певних осіб у досудовому провадженні за станом здоров'я або з інших поважних причин;
- 2) необхідності забезпечення безпеки осіб;
- 3) проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого;
- 4) необхідності вжиття таких заходів для забезпечення оперативності досудового розслідування;

5) наявності інших підстав, визначених слідчим, прокурором, слідчим суддею достатніми.

Зазначений перелік не є вичерпним, а тому слід припустити, що таким випадком, наприклад, може бути допит двох або більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їх показаннях, який не виключає перерахованих вище підстав, а може навіть і бути причиною проведення такого допиту.

Під неможливістю безпосередньої участі певних осіб у слідчих діях у досудовому провадженні за станом здоров'я або з інших поважних причин слід розуміти випадки, коли ці особи за станом здоров'я фізично не можуть бути присутні при проведенні конкретної слідчої (розшукової) дії (наприклад, санаторне лікування; перебування в закладі охорони здоров'я у зв'язку з лікуванням або вагітністю за умови неможливості тимчасово залишити цей заклад (стаціонарне лікування), тощо).

Під іншими поважними причинами можуть бути визнані обставини, які об'єктивно унеможливають з'явлення особи (наявність малолітніх дітей при неможливості доручити їх догляд, бездоріжжя, тривала перерва у русі транспорту, катастрофа тощо).

При наявності питань щодо необхідності забезпечення безпеки осіб у кримінальному провадженні слід керуватися вичерпним переліком заходів безпеки, які можуть застосовуватися стосовно учасників кримінального провадження і які міститься у ст. 2 Закону України від 04.02.1994 р. «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». Види заходів забезпечення безпеки встановлені у ст. 7 цього Закону щодо осіб, на яких розповсюджуються його норми.

При виникненні необхідності проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого у режимі відеоконференції здійснюється з метою уникнення психологічного тиску на нього з боку інших учасників слідчої (розшукової) дії в умовах найбільш комфортних та зручних для малолітнього, неповнолітнього, що сприяє отриманню повних показань.

Також, під час досудового розслідування необхідність допиту осіб, впізнання осіб чи речей у режимі відеоконференції обумовлюється умовами оперативності досудового розслідування та забезпечення швидкого й повного розслідування, коли, наприклад, виникає ризик втрати показань від учасників кримінального провадження або інших доказів, отримання їх у найкоротші строки для проведення невідкладних процесуальних дій та ін.

У кримінальному провадженні слідчий, прокурор, слідчий суддя мають право провести допит осіб, впізнання осіб чи речей в режимі відеоконференції за наявності інших підстав, які вони визнають достатніми, як правило, у виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань свідка чи потерпілого під час досудового розслідування, якщо через існування небезпеки для життя і здоров'я свідка чи потерпілого, їх тяжку хворобу, наявність інших обставин їх допит у суді при розгляді справи по суті може бути неможливий. При проведенні ВК головною умовою виступає дотримання всіх вимог чинного КПК України із вказаних питань.

2. Особи, які уповноважені приймати рішення про здійснення дистанційного досудового розслідування.

Слідчий суддя приймає рішення про проведення у режимі відеоконференції допиту з власної ініціативи або на підставі клопотання сторони чи інших учасників кримінального провадження (слідчого, прокурора), якщо цей допит необхідно провести згідно із положеннями ст. 225 КПК України. Цей винятковий випадок повинен бути пов'язаний із необхідністю отримання показань свідка чи потерпілого під час досудового розслідування, якщо через існування небезпеки для життя і здоров'я свідка чи потерпілого, їх тяжку хворобу, наявність інших обставин їх допит у суді при розгляді справи по суті може бути неможливий.

Якщо сторони кримінального провадження як із боку обвинувачення, так і з боку захисту, а також потерпілий заперечують щодо проведення допиту чи впізнання дистанційно, а слідчий, прокурор чи слідчий суддя вважають за доцільне провести слідчу дію в такому режимі, вказані посадові особи повинні обґрунтувати своє рішення у вмотивованій постанові чи ухвалі. Виняток встановлюється щодо здійснення дистанційного досудового розслідування в якому дистанційно перебуватиме підозрюваний. Оскільки дача показань є правом, а не обов'язком підозрюваного, у випадку його відмови від участі у дистанційному досудовому розслідуванні рішення про проведення цієї дії не може бути прийняте.

Про здійснення дистанційного досудового розслідування приймається процесуальне рішення. Відповідно до вимог закону рішення слідчого та прокурора приймаються у формі постанови, вимоги до якої передбачені у ч. 3 ст. 110 КПК України, судові рішення приймаються у формі ухвали (ч. 2 ст. 110 КПК України). Отже, слідчий та прокурор про проведення слідчої (розшукової) дії у режимі відеоконференції приймає постанову, слідчий суддя – постановляє про це ухвалу.

Відповідно до ст. 110 КПК України постанова слідчого, прокурора складається із:

- 1) вступної частини, що повинна містити відомості про:
 - місце і час прийняття постанови;
 - прізвище, ім'я, по батькові, посаду особи, яка прийняла постанову;
- 2) мотивувальної частини, що має містити відомості про:
 - зміст обставин, які є підставами для прийняття постанови;
 - мотиви прийняття постанови, їх обґрунтування та посилання на положення КПК України;
- 3) резолютивної частини, яка повинна містити відомості про:
 - зміст прийнятого процесуального рішення;
 - місце та час (строки) його виконання;
 - особу, якій належить виконати постанову;
 - можливість і порядок оскарження постанови.

Постанова слідчого, прокурора виготовляється на офіційному бланку та підписується службовою особою, яка прийняла відповідне процесуальне рішення.

Слід зазначити, що стаття 232 КПК України передбачає процесуальний порядок проведення дистанційного досудового розслідування, якщо таке розслідування здійснюється національними органами досудового розслідування. Проведення допиту за допомогою відео- або телефонної конференції за запитом компетентного органу іноземної держави в порядку надання міжнародної правової допомоги врегульовано ст. 567 КПК України.

3. Порядок проведення допиту, впізнання у режимі відео конференції під час досудового розслідування.

Порядок проведення допиту, впізнання у режимі відеоконференції детально регламентується КПК України та є обов'язковим для осіб, які проводять зазначені слідчі (розшукові) дії. Чинний КПК України визначає певні процесуальні правила, що визначають порядок проведення дистанційного досудового розслідування:

1. Статті 225-227 КПК України – щодо допиту особи у дистанційному досудовому провадженні.
2. Статті 228 та 229 КПК України – щодо впізнання осіб чи речей у дистанційному досудовому провадженні.

До початку слідчої (розшукової) дії слідчий, прокурор повинен забезпечити участь особи, яка буде допитуватись або впізнавати, та ідентифікувати її. Спосіб виклику особи до місця проведення слідчих (розшукових) дій передбачено у статтях 133, 135 КПК України. З метою примусового забезпечення участі особи, яка буде приймати участь у дистанційному досудовому розслідуванні, слідчий, прокурор повинен дотримуватись положень Інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 5 квітня 2013 року № 223–558/0/4–13 «Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження». Зокрема про те, що усі клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження подаються до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, що здійснює відповідне розслідування. Такі клопотання розглядаються слідчим суддею, який визначається автоматизованою системою документообігу суду в порядку, передбаченому ч. 3 ст. 35 КПК України (незалежно від того, який

слідчий суддя розглядав інші клопотання у цьому ж кримінальному провадженні раніше).

Основні процесуальні правила порядку допиту осіб, впізнання осіб чи речей під час досудового розслідування у режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування) визначені ст. 232 КПК України. При чому, за загальним правилом рішення про здійснення дистанційного досудового розслідування приймається слідчим, прокурором, а в разі здійснення у режимі відеоконференції допиту згідно із статтею 225 КПК України – слідчим суддею з власної ініціативи або за клопотанням сторони кримінального провадження чи інших учасників кримінального провадження. У разі, якщо сторона кримінального провадження чи потерпілий заперечує проти здійснення дистанційного досудового розслідування, слідчий, прокурор, слідчий суддя може прийняти рішення про його здійснення лише вмотивованою постановою, обґрунтувавши в ній прийняте рішення. Рішення про здійснення дистанційного досудового розслідування, в якому дистанційно перебуватиме підозрюваний, не може бути прийняте, якщо він проти цього заперечує.

Виклик особи проводиться самим слідчим, який здійснює кримінальне провадження відповідно до положень статей 132–143 КПК України, або за його дорученням органом досудового розслідування за місцем перебування допитуваної особи чи оперативним підрозділом згідно зі ст.ст. 40 і 41 КПК України.

Малолітній, неповнолітній свідок чи потерпілий може брати участь у досудовому розслідуванні дистанційно, якщо проведення вказаних слідчих (розшукових) дій у режимі відео конференції обумовлене інтересами кримінального провадження або забезпеченням його безпеки (наприклад, для уникнення тиску з боку учасників кримінального провадження чи інших негативних наслідків для допитуваного). При цьому допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться за правилами, визначеними у ст. 226 КПК України в присутності законного представника, педагога чи психолога, а за

необхідності – лікаря, явку яких повинен забезпечити слідчий або прокурор відповідно до зазначеного вище порядку.

Якщо особа, яка братиме участь у досудовому розслідуванні дистанційно згідно з рішеннями слідчого чи прокурора, знаходиться у приміщенні, розташованому на території, яка перебуває під юрисдикцією органу досудового розслідування, або на території міста, в якому він розташований, службова особа цього органу досудового розслідування зобов'язана вручити такій особі пам'ятку про її процесуальні права, перевірити її документи, що посвідчують особу, та перебувати поряд з нею до закінчення слідчої (розшукової) дії. У випадку утримання особи, яка буде брати участь у досудовому розслідуванні дистанційно, в установі попереднього ув'язнення або установі виконання покарань, ці дії здійснюються службовою особою такої установи. Якщо слідчі дії дистанційно проводяться слідчим суддею, вказані вище дії виконуються судовим розпорядником або секретарем судового засідання (див. про це ст. 336 КПК).

Якщо особа, яка братиме участь у досудовому розслідуванні дистанційно згідно з рішеннями слідчого чи прокурора, знаходиться у приміщенні, розташованому поза територією, яка перебуває під юрисдикцією органу досудового розслідування, або поза територією міста, в якому він розташований, слідчий, прокурор своєю постановою доручає в межах компетенції органу внутрішніх справ, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за дотриманням податкового законодавства, органу державного бюро розслідувань, на території юрисдикції якого перебуває така особа, організувати ВК. Копія постанови може бути надіслана електронною поштою, факсимільним або іншим засобом зв'язку. Службова особа органу, що отримав доручення, за погодженням зі слідчим, прокурором, що надав доручення, зобов'язана в найкоротший строк організувати виконання зазначеного доручення.

Учасникам слідчої (розшукової) дії має бути забезпечена можливість ставити запитання і отримувати відповіді осіб, які беруть участь у слідчій

(розшуковій) дії дистанційно, реалізовувати інші надані їм КПК права та виконувати процесуальні обов'язки.

Проведення дистанційного досудового розслідування за рішенням слідчого судді здійснюється згідно з положеннями ст. 225 та частинами 4-5 ст. 336 КПК України. Особливість його проведення полягає в тому, що зазначені у ч. 4 ст. 336 КПК України дії у випадку, якщо особа, яка братиме участь у судовому провадженні дистанційно, знаходиться у приміщенні, розташованому на території, яка перебуває під юрисдикцією суду, або на території міста, в якому розташований суд, виконує судовий розпорядник або секретар судового засідання цього суду. У тому випадку, якщо особа, яка братиме участі в досудовому розслідуванні дистанційно, утримується в установі попереднього ув'язнення або установі виконання покарань, організація проведення ВК, встановлення особи, вручення їй пам'ятки про процесуальні права здійснюються на підставі постанови про доручення на проведення слідчої (розшукової) дії службовою особою такої установи. Службова особа повинна також перебувати поряд з особою, яка бере участь у проведенні слідчої (розшукової) дії в режимі ВК, до закінчення цієї слідчої (розшукової) дії.

Хід і результати слідчої дії, проведеної у режимі ВК, фіксуються за допомогою технічних засобів відеозапису. Використання у дистанційному досудовому розслідуванні технічних засобів і технологій повинно забезпечувати належну якість зображення і звуку, а також інформаційну безпеку. У матеріалах кримінального провадження обов'язково зберігаються оригінальні примірники технічних носіїв інформації зафіксованої процесуальної дії, резервні копії яких зберігаються окремо. Незастосування технічних засобів фіксування кримінального провадження тягне за собою недійсність слідчої дії та отриманих внаслідок її вчинення результатів (частини 3, 6 ст. 107 КПК України). Як правило, ВК відбувається у режимі «реального часу» з передачею чіткого зображення та звуку. При забезпеченні державного захисту конкретної особи, вона може бути допитана в режимі відеоконференції з такими змінами зовнішності і голосу, за яких її неможливо було б упізнати.

Якщо неможливо провести процесуальну дію в режимі відеоконференції у зв'язку з обставинами, які виключають можливість її проведення (тривала хвороба, наявність відповідного клопотання тощо), а також у випадку наявності технічних неполадок, що перешкоджають проведенню процесуальної дії в режимі відеоконференції, органи, уповноважені на її проведення, відповідно до положень статей 218, 232 КПК України повідомляють один одного про це засобами телефонного зв'язку, шляхом направлення телефонограми, що складається уповноваженою особою та долучається до матеріалів кримінального провадження.

Під час проведення дистанційного допиту, впізнання слідчий повинен встановити особу, роз'яснити її права, а також порядок проведення слідчої (розшукової) дії. Якщо допит, впізнання здійснюється зі свідком, то він попереджається про кримінальну відповідальність за відмову давати показання та давання завідомо неправдивих показань, а у разі проведення даних дій за участю потерпілого – за давання завідомо неправдивих показань. За необхідності до участі залучається перекладач.

Допит малолітнього, неповнолітнього свідка чи потерпілого може проводитися з використанням відеоконференції лише у випадку, якщо проведення допиту в такому режимі вимагають інтереси кримінального провадження (для об'єктивного з'ясування обставин) або для забезпечення безпеки неповнолітнього (для уникнення тиску з боку учасників кримінального провадження, обвинуваченого чи інших негативних наслідків для допитуваного). У цьому разі допит проводиться за правилами, визначеними ст. 226 КПК України, а саме проводиться в присутності законного представника, педагога чи психолога, а за необхідності – лікаря, явку яких повинен забезпечити слідчий.

4. Процесуальне оформлення проведеного допиту, впізнання.

Відповідно до ст. 104 КПК України хід і результати проведення процесуальної дії фіксуються у протоколі. Це правило застосовується і щодо проведення допиту, пред'явлення особи, речей для впізнання, проведених у режимі відеоконференції. У випадку фіксування зазначених слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування за допомогою технічних засобів про це зазначається у протоколі. Якщо за допомогою технічних засобів фіксується допит, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден із учасників допиту не наполягає на цьому. У такому разі в протоколі зазначається, що показання зафіксовані на носії інформації, який обов'язково додається до нього.

Протокол про проведення допиту у режимі відеоконференції повинен складати як особа, яка ідентифікувала допитувану особу та вручила їй пам'ятку про її права, так і особа, яка безпосередньо його провела. Обидва протоколи повинні зберігатися в матеріалах кримінального провадження. Якщо допит у режимі відеоконференції фіксується за допомогою технічних засобів відеозапису, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден із учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі в протоколі зазначається, що показання зафіксовані на носії інформації, який додається до нього.

Перед підписанням протоколу допиту учасникам такої процесуальної дії надається можливість ознайомитися з текстом протоколу. Враховуючи специфіку проведення допиту в умовах відеоконференції, слід зазначити, що особа, яка його проводить, сама ознайомлює учасників зі змістом протоколу і надає можливість його підписати. Якщо ж одна із сторін наполягає на відображенні тексту допиту, то при першій нагоді після його повного складання текст фіксується підписами понятих. У такому ж порядку в

протоколі фіксуються зауваження і доповнення учасників допиту у режимі відеоконференції.

Слід пам'ятати, що вимоги ст. 105 КПК України стосуються і проведення допиту, пред'явлення особи, речей для впізнання в режимі відеоконференції. Так, слідчий зобов'язаний до протоколу допиту, пред'явлення особи, речей для впізнання долучити додатки, які мають бути належним чином виготовлені та упаковані з метою надійного збереження, а також засвідчені підписами слідчого, спеціаліста, інших осіб, які безпосередньо брали участь у виготовленні або вилученні таких додатків.

Враховуючи специфіку проведення допиту, пред'явлення особи, речей для впізнання в умовах відеоконференції, слід зазначити, що особа, яка проводить процесуальну дію, сама ознайомлює учасників зі змістом протоколу і дає можливість його підписати. Якщо ж одна зі сторін наполягає на відображенні тексту допиту, при першій нагоді після його повного складання, текст фіксується підписами понятих. У такому ж порядку в протоколі фіксуються зауваження і доповнення учасників слідчої дії.

Після закінчення проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції слідчий має: 1) ознайомити учасників відеоконференції з її результатами шляхом перегляду відеофонограми; 2) здійснити запис відеофонограми на носії відеозапису, створивши резервну та робочу копії; 3) перевірити якість запису резервної копії; 4) резервну та робочу копії долучити до матеріалів кримінального провадження; 5) вилучити відеограму з технічного засобу відеозапису. Про хід виконання цих заходів слідчий, прокурор повинні зробити записи у протоколі слідчої (розшукової) дії, що оформлюється з дотриманням вимог ст. 104 КПК України.

Також після закінчення процесуальної дії у режимі відеоконференції слідчий або за його дорученням спеціаліст зобов'язаний заблокувати технічні засоби відеозапису або вийти з відповідної програми.

5. Тактичні особливості підготовки, проведення та фіксації допиту у дистанційному досудовому провадженні.

За своєю сутністю допит являє собою регламентований кримінальними процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування між особами, що беруть участь у ньому, спрямований на одержання інформації про відомі допитуваному факти, які мають значення для встановлення істини у кримінальному провадженні.

Аналіз норм чинного кримінального процесуального законодавства України дозволяє стверджувати, що допит у режимі відеоконференції в ході досудового розслідування має певні особливості: а) повторюваність повідомлюваних показань може бути відсутня (законодавець дозволяє провести первинний допит у режимі відеоконференції під час досудового розслідування); в) допит в режимі відеоконференції під час досудового розслідування не може бути проведений в умовах гласності та відкритості (недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування згідно статті 222 КПК України).

У криміналістичній літературі зазначається, що підготовка до допиту під час досудового розслідування включає в себе: вивчення матеріалів кримінального провадження та даних про особистість допитуваного; набуття за необхідністю спеціальних знань; вибір місця та часу проведення допиту, підбір технічних засобів, визначення часу, місця проведення та способу виклику, а також складання плану допиту.

Особливостями підготовки до допиту в режимі відеоконференції під час досудового розслідування є наступні:

1. *Встановлення доцільності проведення допиту саме в режимі відеоконференції та прийняття рішення про його проведення.* Як зазначено у п. п. 1 і 2, за загальним правилом (ст. 232 КПК України) рішення про проведення допиту в режимі відеоконференції приймається слідчим,

прокурором, слідчим суддею. Говорячи про тактичні особливості, слід наголосити на недоцільності проведення допиту у режимі відеоконференції за участю осіб, які мають дефекти мови, зору чи слуху.

2. *Визначення кола учасників допиту.* Згідно статей 225, 232 КПК України в режимі відеоконференції під час досудового розслідування можна допитати свідка, потерпілого, а також провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб (із числа свідків, потерпілих). Також визначення кола осіб передбачає вирішення питання про необхідну кількість спеціалістів, яких слід залучити до проведення слідчої (розшукової) дії. Зокрема, як спеціалістів доцільно залучити техніка-криміналіста для здійснення відеофіксації процесу допиту, фахівця в галузі комп'ютерної техніки для забезпечення належного функціонування обладнання для відеозв'язку, інших спеціалістів за потреби залежно від процесуального статусу та характеристики особи допитуваного.

3. *Підбір технічних засобів і технологій.* Чинний КПК України покладає обов'язок на особу, яка буде проводити допит в режимі відеоконференції, використовувати такі технічні засоби і технології, які б забезпечували належну якість зображення і звуку, а також інформаційну безпеку.

Беззаперечно, проведення конференції буде забезпечуватися за допомогою комп'ютерної техніки, комп'ютерних технологій та мережі Інтернет. Наприклад, сучасний нетбук з вбудованою вебкамерою та можливістю відеозапису може бути використаний для проведення вказаних слідчих (розшукових) дій тільки за умови сучасного технічного оснащення. При цьому обладнання, яке використовуватиметься для аудіо- чи відеозапису ходу допиту, має бути високого класу, оскільки це дозволить забезпечити належну якість аудіо- чи (і) відеозапису, відсутність різного роду шумів, спотворень звуку та зображення. Також, швидкість з'єднання з Інтернетом має бути достатньою для забезпечення належної якості зображення і звуку, щоб мінімізувати час, необхідний для проведення слідчої дії в режимі відеоконференції, та підвищити її ефективність. Під час допиту можна використовувати спеціальні програми

для проведення дистанційного провадження¹ або загальнопоширені програми (наприклад, Skype). Окремо слід визначити, які саме мережеві протоколи доступу слід використовувати при проведенні допиту у режимі відеоконференції: а) загальні (наприклад, взаємодія мереж Windows і UNIX, а також зв'язок в Інтернеті забезпечується мережевим протоколом TCP / IP; для роботи служби телеконференцій Usenet використовується мережевий протокол NNTP (Network News Transfer Protocol)) чи б) спеціально виділену лінію для правоохоронних органів. Також слідчий, прокурор, слідчий суддя мають забезпечити захищеність інформації та підтримуючої її інфраструктури від випадкового чи навмисного впливу природного чи штучного характеру, що може завдати шкоди кримінальному провадженню, призвести до розкриття таємниці досудового розслідування, змісту показань, що були надані під час слідчої (розшукової) дії, даних про осіб, які знаходяться під державним захистом тощо. Вирішення зазначених питань дозволить забезпечити інформаційну безпеку під час проведення допиту в режимі відеоконференції.

Використання технічних засобів і технологій при проведенні допиту в режимі відеоконференції повинно забезпечувати й належну якість зображення і звуку. Аналіз норм КПК України, що регулюють порядок допиту в режимі відеоконференції, дозволяє визначити належною такою якість зображення, яка дозволяє однозначно ідентифікувати особу за її зображенням всіма учасниками процесу, а також особами, які присутні чи приймають участь у проведенні слідчої (розшукової) дії, та зафіксувати зображення технічними засобами з наступною можливістю ідентифікації допитуваного по зображенню. Належна якість звуку – це такі його властивості, що дозволяють чітко та розбірливо розрізняти показання, особливості голосу та мовлення допитуваної особи всіма учасниками процесу, а також особами, які присутні чи приймають участь у проведенні слідчої (розшукової) дії, та зафіксувати їх технічними засобами з можливістю за необхідності наступної ідентифікації допитуваного за голосом.

¹ За умови їх створення та законодавчого впровадження у діяльність з розслідування злочинів.

Окрім того, всі учасники відеоконференції повинні чути, бачити одне одного, мати можливість задавати питання й отримувати на них відповіді в режимі реального часу, реалізовувати інші надані їм процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки, передбачені КПК України. Зокрема, з метою реалізації права допитуваної особи використовувати під час допиту власні документи і нотатки, якщо її показання пов'язані з будь-якими обчисленнями та іншими відомостями, які важко зберегти в пам'яті (ч. 6 ст. 224 КПК), у режимі відеоконференції слід забезпечити можливість передати інформацію, яка міститься в таких документах та нотатках. Для цього в місці перебування допитуваної особи слід встановити сканер, а в місці перебування слідчого, прокурора, слідчого судді та інших учасників слідчої дії – принтер.

Для забезпечення державного захисту особи (ч. 9 ст. 352 КПК України) застосовуються спеціальні акустичні ефекти, що змінюють голос допитуваного, а також візуальні перешкоди технічного характеру, або зовнішність такої особи змінюється іншим чином, щоб її неможливо було упізнати за зовнішністю чи голосом.

4. *Вибір місця проведення допиту.* Місцем проведення допиту в режимі відеоконференції під час досудового розслідування може бути: 1) приміщення, розташоване на території, яка перебуває під юрисдикцією органу досудового розслідування, суду, або на території міста, в якому вони розташовані; 2) приміщення, розташоване поза територією юрисдикції органу досудового розслідування, суду та поза територією міста, в якому вони розташовані; 3) місце перебування хворого свідка, потерпілого або підозрюваного, безпека якого забезпечується. У будь-якому разі обране приміщення має бути достатньо просторим для забезпечити присутності всіх необхідних осіб і техніки. Окрім того, слід організувати розташування використовуваних технічних засобів таким чином, щоб було видно не тільки допитуваного, а й все приміщення, в якому відбувається допит, а також тих осіб, які беруть участь та присутні при допиті. Це дозволить спостерігати за реакцією осіб під час надання відповідей

на поставленні запитання, а також щоб у подальшому сторона захисту не змогла поставити під сумнів допустимість отриманих доказів.

5. *Повідомлення всіх учасників допиту* про час та місце проведення слідчої (розшукової) дії. Всі учасники допиту (особа, яку необхідно допитати в режимі відеоконференції, інші особи, які залучаються до проведення допиту) сповіщаються слідчим або прокурором, який електронною поштою, факсимільним або іншим засобом зв'язку надсилає їм постанову про проведення допиту в режимі відеоконференції.

6. *Перевірка стану технічних засобів, необхідних для проведення та фіксації допиту в режимі відеоконференції* обумовлено необхідністю запобігання виникненню технічних неполадок, що перешкоджають проведенню процесуальної дії. При їх виникненні в ході підготовки системи до або безпосередньо під час проведення допиту у режимі відеоконференції, слідчий, прокурор чи слідчий суддя повинен зупинити проведення даної слідчої (розшукової) дії до відновлення працездатності технічних засобів, що забезпечують конференцзв'язок, відеозапис чи належні мережевий протокол доступу, його швидкість, зазначивши про це у відповідному протоколі.

7. *Інструктаж учасників допиту* про особливості поведінки під час допиту в режимі відеоконференції. З метою якісної організації запису дистанційного допиту всі учасники повинні висловлюватися голосно і виразно, а за необхідності, пов'язаної із затримкою трансляції, витримувати кілька секундні паузи між окремими реченнями. За необхідності слідчий має звернутися з проханням говорити голосніше чи змінити місце власного розташування.

Особливостями проведення допиту в режимі відеоконференції під час досудового розслідування в судовому засіданні є:

1. Допит здійснюється за правилами судового розгляду. Згідно ч. 4 ст. 232 та ч. 1 ст. 225 КПК України допит свідка, потерпілого здійснюється з дотриманням правил проведення допиту під час судового розгляду, де повинна забезпечуватися змагальність сторін.

2. Якщо слідчий, прокурор приймають рішення про доцільність допиту свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні (ст. 225 КПК України), вони мають клопотатися про це перед слідчим суддею. При цьому слідчий (прокурор) при складанні клопотання про проведення допиту в режимі відеоконференції під час досудового розслідування в судовому засіданні повинен вказати: а) кроткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким воно подається; б) правову кваліфікацію кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; в) обставини, якими обґрунтовуються доводи клопотання; г) особу, яку необхідно допитати, та її процесуальний статус; д) визначити питання, які підлягають встановленню під час допиту особи.

До клопотання повинні бути додані копії матеріалів, якими обґрунтовуються доводи клопотання (довідка лікаря про тяжку хворобу, відомості, що вказують на небезпеку для життя чи здоров'я свідка чи потерпілого, тощо).

3. Про час та місце проведення допиту сповіщаються особа, яку необхідно допитати в режимі відеоконференції, інші особи, які залучаються до проведення допиту, сторона захисту та сторона обвинувачення. З цією метою слідчий, прокурор або слідчий суддя електронною поштою, факсимільним або іншим засобом зв'язку надсилає їм ухвалу про проведення допиту в режимі відеоконференції.

4. Присутність під час допиту розпорядника або секретаря судового засідання. Безпосередньо перед допитом особи в режимі відеоконференції судовий розпорядник або секретар судового засідання зобов'язаний такій особі вручити пам'ятку про її процесуальні права, перевірити її документи, що посвідчують особу та перебувати поряд з нею до закінчення судового розгляду. Такі процедури забезпечують дотримання прав допитуваного, ідентифікацію особи, добровільність та адекватність показань, що виключають фізичне, психічне насильство.

5. Черговість допиту сторонами кримінального провадження. Так, свідка обвинувачення першим допитує прокурор, а свідка захисту – захисник, якщо обвинувачений взяв захист на себе – обвинувачений (прямий допит). Зазначимо, що під час прямого допиту заборонено задавати навідні питання. Після прямого допиту протилежній стороні кримінального провадження надається можливість перехресного допиту свідка, потерпілого, в ході якого можна ставити навідні запитання.

6. Керує обміном інформації слідчий суддя. Наприклад, слідчий суддя під час допиту свідка, потерпілого сторонами кримінального провадження за протестом сторони має право зняти питання, що не стосується суті кримінального провадження.

7. Можливість проведення допиту потерпілого чи свідка за відсутності сторони захисту. У ситуації, коли на момент проведення допиту жодній особі не повідомлено про підозру у цьому кримінальному провадженні, допит проводиться за відсутності сторони захисту.

6. Тактичні особливості підготовки, проведення та фіксації впізнання осіб чи речей у дистанційному досудовому провадженні.

Пред'явлення для впізнання є слідчою (розшуковою) дією, що полягає у регламентованому кримінальними процесуальними нормами процесі ідентифікації об'єкта особою, яка його спостерігала раніше за ідеальними відображеннями (уявними образами, слідами пам'яті). У психологічному плані процес впізнання полягає в узнанні впізнаючим особи із числа пред'явлених, яку він раніше спостерігав, за певними ознаками.

Підготовка до пред'явлення для впізнання полягає у вивченні матеріалів кримінального провадження, допиті впізнаючого, підборі об'єктів, залученні інспектора-криміналіста, виборі місця та часу проведення, підборі технічних засобів та складанні плану. Аналіз чинного кримінального процесуального законодавства, криміналістичної літератури дозволяє визначити такі *особливості підготовки до пред'явлення для впізнання в режимі відеоконференції під час досудового розслідування:*

1. *Визначення доцільності проведення пред'явлення для впізнання в режимі відеоконференції та прийняття відповідного рішення.* Під час досудового розслідування слідчий, прокурор на підставі матеріалів кримінального провадження визначає, чи існує неможливість безпосередньої участі певних осіб у досудовому провадженні за станом здоров'я або із інших поважних причин, чи є необхідність забезпечення безпеки осіб або оперативності досудового розслідування чи інших підстав, достатніх для пред'явлення для впізнання осіб та предметів у режимі відеоконференції. Рішення про проведення пред'явлення для впізнання в режимі відеоконференції при здійсненні дистанційного досудового розслідування приймається слідчим або прокурором, який складає про це постанову. У ситуації перебування впізнаваного або особи, яка впізнає, поза територією, що перебуває під юрисдикцією органу досудового розслідування, або поза територією міста, в

якому він розташований, слідчий, прокурор також має скласти відповідне доручення в порядку ст. 40 КПК України або запит про міжнародну правову допомогу в порядку ст. ст. 551-553 КПК України, до якого долучити копію постанови про проведення пред'явлення для впізнання в режимі відеоконференції. Зазначені заходи спрямовані на забезпечення явки відповідних осіб до місця проведення пред'явлення для впізнання осіб, речей.

2. *Визначення кола учасників пред'явлення для впізнання.* Аналіз ст. 232 КПК України дозволяє дійти висновку, що пред'явити особу чи предмет для впізнання слідчий, прокурор можуть не тільки свідку і потерпілому, а й підозрюваному, який перебуває дистанційно, за умови, що він проти цього не заперечує. До участі у пред'явленні особи, предмета для впізнання у режимі відеоконференції доцільно залучати понятих, при цьому вони мають бути присутніми і в місці, де знаходиться особа, яка впізнає, і в місці, де знаходиться впізнаваний об'єкт. Також слідчий, прокурор має вирішити питання про необхідну кількість спеціалістів, яких слід залучити до проведення даної слідчої (розшукової) дії. Так, згідно ч. 8 ст. 228 КПК України при пред'явленні особи для впізнання можуть бути залучені спеціалісти для фіксування впізнання технічними засобами, психологи, педагоги та інші спеціалісти.

3. *Підбір технічних засобів і технологій.* Чинний КПК України покладає обов'язок на особу, яка буде проводити пред'явлення особи або предмета для впізнання в режимі відеоконференції, використовувати такі технічні засоби і технології, які б забезпечували належну якість зображення і звуку, а також інформаційну безпеку.²

Беззаперечно, проведення конференції буде забезпечуватися за допомогою комп'ютерної техніки, комп'ютерних технологій та мережі Інтернет таких властивостей, які б повною мірою забезпечували належну якість аудіо- чи (і) відеозапису, відсутність різного роду шумів, спотворень звуку та зображення. До того ж у кожному випадку слідчий має вирішити який вид програмного

² Докладніше про це див. питання «Тактичні особливості підготовки, проведення та фіксації допиту у дистанційному досудовому провадженні».

забезпечення можна використовувати (спеціально створені для проведення дистанційного досудового (судового) розслідування програми або звичний для всіх Skype) та які мережеві протоколи доступу використовувати при проведенні допиту у режимі відео конференції (загальні, наприклад, мережевий протокол TCP / IP чи NNTP (Network News Transfer Protocol)) або спеціально виділену лінію для правоохоронних органів.

Як зазначалось раніше, використання технічних засобів і технологій при пред'явленні особи чи предмету для впізнання в режимі відеоконференції повинно забезпечувати належну якість зображення і звуку. Аналіз норм КПК України, що регулюють порядок пред'явлення особи або предмета для впізнання в режимі відеоконференції, дозволяє визначити належною такою якість зображення, яка дозволяє однозначно ідентифікувати особу чи предмет за їх зображенням всіма учасниками процесу, а також особами, які присутні чи приймають участь у їх проведенні, та зафіксувати зображення технічними засобами з наступною можливістю ідентифікації впізнаючого чи впізнаваного по зображенню. Належна якість звуку – це такі його властивості, що дозволяють чітко та розбірливо розрізняти показання, особливості голосу та мовлення впізнаючої чи впізнаваної особи всіма учасниками процесу, а також особами, які присутні чи приймають участь у проведенні даної слідчої (розшукової) дії, та зафіксувати їх технічними засобами з можливістю за необхідності наступної ідентифікації впізнаючого чи впізнаваного за голосом. Забезпечення належної якості звуку набуває особливого значення при пред'явленні для впізнання особи за голосом, належної якості зображення – при пред'явленні для впізнання особи, у тому числі, за ходою, а також предметів. Окрім того, всі учасники відеоконференції повинні чути, бачити одне одного, мати можливість задавати питання й отримувати на них відповіді в режимі реального часу, реалізовувати інші надані їм процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки, передбачені КПК України.

Зауважимо, що є виключення з дотримання зазначених вимог закону. Це прийняття заходів, що унеможливають ідентифікацію зовнішності та голосу допитуваного задля забезпечення його безпеки (ч. 9 ст. 352 КПК України).

4. *Вибір місця проведення пред'явлення особи або предмета для впізнання* в режимі відеоконференції під час досудового розслідування може бути: 1) приміщення, розташоване на території, яка перебуває під юрисдикцією органу досудового розслідування, суду, або на території міста, в якому вони розташовані; 2) приміщення, розташоване поза територією юрисдикції органу досудового розслідування, суду та поза територією міста, в якому вони розташовані; 3) місце перебування хворого свідка, потерпілого або підозрюваного, безпека якого забезпечується. У будь якому разі обране приміщення має бути достатньо просторим для забезпечити присутності всіх необхідних осіб і техніки.

5. *Повідомлення всіх учасників пред'явлення для впізнання* про час та місце проведення слідчої (розшукової) дії. Повідомляючи про дату, час та місце проведення пред'явлення для впізнання слідчий, прокурор викликає учасників даної слідчої (розшукової) дії (особу, яка впізнає, особу, яка підлягає впізнанню, статистів, понятих, спеціаліста для фіксування впізнання технічними засобами, за потреби психолога, педагога, інших спеціалістів) шляхом вручення їм повістки про виклик, надіслання її поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком, здійснення виклику по телефону або телеграмою.

Пред'явлення особи та предметів для впізнання в режимі відеоконференції проводиться за загальними правилами пред'явлення для впізнання, що відображені у ст. ст. 228 та 229 КПК України. *Разом з тим, проведенню пред'явлення для впізнання осіб та предметів в режимі відеоконференції під час досудового розслідування притаманні певні особливостями:*

1. Недоцільність застосування таких видів пред'явлення особи для впізнання за фотознімками чи матеріалами відеозапису.

2. Реалізація особою, яка впізнає предмет, можливості повернути його, роздивитись поближче, з різних боків. Така можливість може бути забезпечена за рахунок дій спеціально залученого слідчим, прокурором статиста, який на прохання впізнаючого може піднести впізнаваний предмет ближче до екрану, показати його з різних ракурсів тощо.

3. Врахування можливостей спотворення зображення, які обумовлені використанням широкоформатних моніторів, які дещо зменшують зображення у висоту та збільшують в ширину, що може негативним чином вплинути на можливість впізнання людини за зростом та статурою.

4. Необхідність учасників слідчої (розшукової) дії говорити голосно та чітко. Так, враховуючи той факт, що при пред'явленні для впізнання по один бік екрану можуть знаходитись кілька осіб, які знаходитимуться на різній відстані від мікрофону, слідчий, прокурор на початку проведення даної слідчої (розшукової) дії має попередити учасників про необхідність говорити голосно та чітко.

Тактичні правила фіксації слідчих (розшукових) дій, проведених у режимі відеоконференції.

Відеоконференція слідчих (розшукових) дій у кримінальному судочинстві супроводжується її технічним записом. Технічні засоби відеозапису являють собою сукупність програмно-апаратних засобів та приладів, що повинні забезпечувати належне фіксування, зберігання, копіювання (дублювання) і використання інформації, яка відображає процес відеоконференції. Фіксування кримінального судочинства технічними засобами не тільки відображає процес відеоконференції, а й фактично забезпечує: 1) дисциплінованість і відповідальність учасників процесу; 2) можливість запобігати порушенням порядку здійснення процесуальних дій; 3) додержання законності та інших засад судочинства; 4) неупереджене ставлення до учасників процесу; 5) безпеку учасників кримінального процесу; 6) підвищення оперативності, результативності та якості проваджень.

Аналіз чинного кримінального процесуального законодавства, криміналістичної літератури та практики проведення допиту і пред'явлення для впізнання в режимі відеоконференції дозволяє визначити наступні *загальні тактичні правила фіксації ходу і результатів проведення дистанційного досудового розслідування*:

1. Обов'язковість фіксації допиту та пред'явлення для впізнання за допомогою технічних засобів відеозапису. Так, ч. 9 ст. 232 КПК України визначає, що хід та результати слідчої дії, проведеної у режимі відео конференції, фіксуються за допомогою технічних засобів відеозапису. Фіксація слідчої дії в режимі відеоконференції повинна починатися з моменту оголошення про початок її проведення й тривати до моменту її закінчення. Тобто має бути забезпечена безперервна фіксація ходу допиту чи пред'явлення для впізнання в режимі відеоконференції, не слід допускати вибіркості запису.

2. Необхідність паралельно відеозапису допиту чи пред'явлення для впізнання у режимі відеоконференції зв'язку складати протокол відповідної слідчої (розшукової) дії чи журнал судового засідання.

3. Обов'язковість організації трансляції таким чином, щоб фіксації підлягали, по-перше, повністю приміщення, де знаходиться допитуваний або впізнаючий та, по-друге, всі присутні при цьому особи з метою демонстрації вільної поведінки допитуваної особи та відсутності будь-якого незаконного впливу на нього чи присутніх. Так, при проведенні слідчої (розшукової) дії в режимі відеоконференції слідчому (прокурору, слідчому судді) не можна обмежуватися лише фіксацією тільки силуетів або обличчя допитуваного (впізнаючого), оскільки в такому випадку буде відсутня можливість впевнитися, що на особу не чиниться тиск і її не примушують давати «потрібні» показання. Це означає, що фактичні дані, здобуті під час проведення відеоконференції повинні бути зафіксовані в такій формі, яка гарантувала б їх належність (ст. 85 КПК України) та допустимість (ст. 86 КПК України). Порушення цього тактичного правила може призвести до того, що інформація

отримана в результаті дистанційного досудового розслідування не буде визнана доказом по кримінальному провадженню.

4. Використання таких сучасних систем відеоконференцій, які надають можливість спільної роботи над даними, в тому числі й підписання документів. Так, при використанні відеоконференцзв'язку необхідно вмикати «білу дошку» – спеціальний додаток, в якому кожний учасник може вводити текст чи(і) графічні зображення, що стають видимими для кожного учасника (наприклад, підпис).

5. Необхідність використання для запису ходу і змісту слідчої (розшукової) дії таких методів цифрового запису, які надійно фіксують інформаційні дані та виключають технічну можливість їхньої зміни. Зокрема, застосувати лазерний цифровий запис відео-, аудіоінформації на оптичні диски одноразової реєстрації. При односторонньому відеоконференцзв'язку ефективним засобом захисту аудіофайлів є установка PIN-коду на записуючу техніку. Так, компанією «Телесистеми» розроблений цифровий диктофон Edic-mini Tiny A31. Основою нової розробки стала технологія *цифрових водяних знаків*, яка дозволяє впроваджувати в аудіофайл спеціальні помітки, що не сприймаються на слух, але є видимими для комп'ютера. У випадку несанкціонованого редагування поміченого таким чином аудіозапису, цілісність водяних знаків порушується. Зазначене дозволяє достовірно встановити факт монтажу фонограми. Даний диктофон також оснащений PIN-кодом, що дозволяє проглянути флеш-пам'ять обладнання на комп'ютері тільки після попереднього вводу пароля. Крім того, диктофон підтримує помітки дати і часу проведення запису та має функцію «цифровий підпис», яка дозволяє в подальшому визначити, на якому диктофоні був зроблений аудіозапис та чи є він справжнім.

6. Доцільність використання для запису ходу і змісту слідчої (розшукової) дії оптичних дисків тих фірм, які пройшли відповідне тестування та отримали схвальні відгуки спеціалістів. Так, у мережі Інтернет регулярно

публікуються звіти про тестування оптичних дисків та засобів для зчитування інформації різних виробників.

7. *Обов'язковість виготовлення не тільки оригіналу примірника технічного носія інформації зафіксованої процесуальної дії, але і його резервних копій.* Так, згідно ч. 3 ст. 107 КПК України повинні бути виготовлені *резервні* копії носіїв інформації, які зберігаються окремо. Згідно Інструкції «Про порядок роботи з технічними засобами відеозапису ходу і результатів процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції, під час судового засідання (кримінального провадження)», під час відеозапису ходу і результатів процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції, виготовляються *архівна* та *робоча* копії відеофонограми. Архівну копію відеофонограми (далі – архівна копія) Інструкція визначає як запис копії відеофонограми з технічних засобів на носій відеозапису, що має статус оригіналу та призначена для довготривалого зберігання. Архівна копія може використовуватись для створення робочих копій у разі їх недостатності, пошкодження, знищення тощо. Робочу копію відеофонограми (далі – робоча копія) Інструкція визначає як запис копії відеофонограми з технічних засобів відеозапису на носій відеозапису.

Вважаємо за доцільне, з метою уніфікації термінології у кримінальному судочинстві оригінал примірника технічного носія інформації зафіксованої процесуальної дії, проведеної в рамках дистанційного досудового розслідування називати архівною копією, основним призначенням якої є довготривале зберігання інформації у незмінному вигляді. Копію, призначену для використання в ході розслідування (перегляду, вивчення, експертного дослідження тощо) вважати робочою. Копію (чи копії), призначену(і) для надання сторонам провадження, – резервною, що виготовляється з робочої, а у випадку її пошкодження – з архівної копії.

На наш погляд, при фіксації допиту чи пред'явлення для впізнання в режимі відеоконференції, слідчому, прокурору, слідчому судді з робочої копії потрібно виготовляти мінімум дві резервні копії – для сторони захисту та

сторони обвинувачення. Примірники відеофонограми записуються у вигляді копій на окремі DVD-R-диски для лазерних систем зчитування об'ємом до 8,5 Гб (далі – DVD-R-диски). У разі, якщо відеофонограми не вміщуються на один DVD-R-диск, використовувати додаткові DVD-R-диски. Компакт-диски з архівною, робочою та резервними копіями слід пакувати в окремі конверти, які підлягають маркуванню таким чином: архівна копія № (робоча копія №; резервна копія №); номер матеріалів кримінального провадження; позначення – «відеофонограма»; дата проведення процесуальної дії; прізвище, ім'я, по батькові допитуваного, впізнаючого; підпис учасників процесуальної дії та слідчого; об'єм відеофонограми (Гб/Мб). При цьому маркування (нанесення надписів на стороні етикетки диску) вимагає використання тільки спеціально пристосованих для цього маркерів. Також категорично забороняється наклеювати на поверхню диска стікери чи клеючі стрічки.

8. Перевірка якості архівної, робочої та резервної копій. Відразу після запису слідчої (розшукової) дії в режимі відеоконференції, особа, яка проводила її запис, повинна шляхом перегляду відеофонограми впевнитись у коректності запису та його придатності для подальшого використання. В разі виявлення порушень запису доцільно скласти відповідний акт і долучити його до матеріалів кримінального провадження.

Окрім того, на наш погляд, в подальшому також необхідно періодично перевіряти якість запису та виготовляти дублікати архівної, робочої чи(і) резервних копій у разі виявлення під час перевірки зниження якості зчитування даних. Особливо це стосується кримінальних проваджень щодо злочинів минулих років. Адже примірник технічного носія інформації зафіксованої процесуальної дії має зберегти здатність до повного зчитування даних до моменту винесення вироку, навіть при встановленні особи підозрюваного через кілька років після вчинення злочину (наприклад, через 10, 20 років). У зв'язку з цим особі, яка здійснює перевірку архівних та резервних копій, варто знати, що за оцінками експертів строк зберігання DVD-R-дисків перед записом рівняється 5-10 рокам, а зберігати записану інформацію CD-R-диск здатен на протязі 25-50

років. В якості характеристики стійкості деякі виробники вказують строк зберігання архівів – до 100 років і більше. Однак, у реальних умовах експлуатації він набагато менше, як правило, до 5 років, що обумовлено суттєвим негативним впливом температури і вологості повітря. Натомість екстремальні умови зберігання і експлуатації можуть скоротити даний термін до кількох днів.

9. Доцільність залучення до допиту чи пред'явлення для впізнання, що проводяться в режимі відеоконференцзв'язку, спеціаліста в галузі інформаційних технологій з метою забезпечення належної фіксації інформації в режимі відеоконференцзв'язку.

10. Після закінчення проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції особа, яка відповідальна за її проведення (слідчий, прокурор, слідчий суддя) або уповноважена ним особа, яка відповідає за використання технічних засобів проведення та фіксації (спеціаліст або секретар судового засідання) мають вилучити відеограму з технічного засобу відеозапису.

Варто зазначити, що є певні відмінності між проведенням допиту та пред'явленням для впізнання в режимі відеоконференції (це стосується суб'єктів та процедури проведення), а тому їх фіксація має не тільки загальні, але й окремі тактичні правила.

Особливості фіксації допиту в режимі відеоконференції під час досудового розслідування в судовому засіданні полягають в тому, що факт допиту відображається у журналі судового засідання. Відповідно до вимог ст. 108 КПК України допит в режимі відеоконференції під час досудового розслідування повинен бути зафіксований у журналі судового засідання. Таким чином фіксація допиту в режимі відеоконференції під час досудового розслідування проводиться за правилами фіксації судового розгляду кримінальних проваджень. А це означає, що згідно вказаної Інструкції фіксацію допиту в режимі відеоконференції здійснює не слідчий, а секретар судового засідання.

Особливості фіксації пред'явлення для впізнання особи, предметів в режимі відеоконференції під час досудового розслідування полягають в тому, що факт проведення даної слідчої (розшукової) дії доцільно фіксувати у відповідному протоколі як по один бік екрану, так і по інший. Складені протоколи не будуть тотожними за змістом. Відмінності будуть в суб'єкті складання та кількості учасників і присутніх, обсязі зафіксованої інформації тощо. В подальшому протокол, який складений на виконання доручення чи запиту про міжнародну правову допомогу, має надсилатись органу досудового розслідування та приєднуватись слідчим, прокурором до матеріалів кримінального провадження в якості необхідної складової до протоколу пред'явлення для впізнання особи, предмета. При цьому слід враховувати, що пред'явлення для впізнання предметів в режимі відеоконференції та, як одна зі складових даної слідчої (розшукової) дії, – можливість огляду предмета впізнаючим, що знаходиться по той бік екрану, пов'язана із певними складнощами. У зв'язку з чим слідчому, прокурору доцільно залучити статиста, який на прохання впізнаючого може піднести впізнаваний предмет ближче до екрану, показати його з різних ракурсів. Вказані дії повинні знайти своє відображення під час фіксації відеоконференції.

7. Особливості проведення допиту та впізнання осіб, які знаходяться за межами України

Аналіз чинного кримінального процесуального законодавства дозволяє визначити, що в ситуації знаходження за межами України допитуваного, особи, яка впізнає чи яку впізнають, проведення слідчих (розшукових) дій за їхньою участю можливе за умови направлення слідчим, прокурором до уповноваженого (центрального) органу України запиту про міжнародну правову допомогу в порядку ст. ст. 551-553 КПК України з метою: 1) виклику особи, яка знаходиться за межами України, для проведення процесуальних дій на території України (ст. 566 КПК України); або 2) забезпечення участі особи, яка знаходиться за межами України, у допиті, пред'явленні для впізнання в режимі відеоконференції.

У випадку виклику особи, яка знаходиться за межами України, для проведення процесуальних дій на території України (ст. 566 КПК України) до запиту (доручення) у рамках міжнародної правової допомоги має бути долучена оформлена належним чином повістка, повідомлення про розмір і порядок відшкодування витрат, пов'язаних з викликом. Сам запит направляється компетентному органу іноземної держави не пізніше шістдесяти діб до дати явки особи або в інший строк, передбачений міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

У випадку надання запиту про міжнародну правову допомогу з метою забезпечення участі особи, яка знаходиться за межами України, у допиті, пред'явленні для впізнання в режимі відеоконференції, до такого запиту має бути долучене рішення про проведення даних слідчих (розшукових) дій (постанова слідчого, прокурора або ухвала слідчого судді). У самому запиті серед інших мають бути відображені відомості про відповідну особу (зокрема її ім'я та прізвище, процесуальний статус, місце проживання або перебування, громадянство, інші відомості, які можуть сприяти виконанню запиту, а також зв'язок цієї особи із предметом кримінального провадження), а також відомості

про осіб, присутність яких вважається необхідною під час виконання процесуальних дій, і обґрунтування цієї необхідності (ч. 2 ст. 552 КПК України). Частина 3 ст. 552 КПК України визначає необхідність додати до запиту про допит особи як свідка, потерпілого, експерта, підозрюваного або обвинуваченого належним чином засвідчений витяг відповідних статей цього Кодексу з метою роз'яснення особі її процесуальних прав і обов'язків. До запиту також додається перелік питань, які слід поставити особі, або відомості, які необхідно отримати від особи. Доцільно також долучити до запиту й інші необхідні документи, спрямовані на забезпечення процесуальних і тактичних вимог проведення допиту, пред'явлення особи для впізнання (бланки відповідних протоколів слідчих (розшукових) дій із роз'ясненням особливостей їх заповнення, перелік осіб, участь яких слід забезпечити, порядок здійснення дій при підготовці, проведенні та фіксації допиту чи впізнання тощо).

За результатами пред'явлення для впізнання, допиту особи, яка знаходиться за межами України, проведеного в режимі відеоконференції за запитом (дорученням) про міжнародну правову допомогу, складається протокол з дотриманням вимог, визначених у статтях 104-105 КПК України.³ В подальшому, після надходження до правоохоронного органу, що звертався із запитом (дорученням) про міжнародну правову допомогу, процесуальних документів, складених у ході його виконання правоохоронним органом іншої держави, вони мають бути долучені до матеріалів кримінального провадження.

Частина 1 ст. 553 КПК України визначає, що докази та відомості, одержані від запитуваної сторони в результаті виконання запиту про міжнародну правову допомогу, можуть бути використані лише у кримінальному провадженні, якого стосувався запит. При цьому відомості, які містяться в матеріалах, отриманих у результаті виконання запиту про міжнародну правову допомогу, не можуть визнаватися судом допустимими, якщо запит компетентного органу України був переданий запитуваній стороні з порушенням передбаченого порядку, встановленого КПК України або міжнародним договором України.

³ Докладніше про це див. п. п. 4, 5 і 6.

8. Особливості закінчення досудового розслідування в кримінальному провадженні з урахуванням проведеного допиту, впізнання в режимі відеоконференції.

Прокурор зобов'язаний у найкоротший строк після повідомлення особі про підозру здійснити одну з таких дій:

- закрити кримінальне провадження;
- звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності;
- звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

Відомості про закінчення досудового розслідування вносяться прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Досудове розслідування визнається закінченим, якщо немає необхідності у проведенні ще будь-яких слідчих (розшукових) або негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на збирання, перевірку та оцінку доказів, коли жодна з версій, які виникли, не залишилась неперевіреною, тобто коли виконані вимоги ст. 91 КПК України про встановлення обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні.

Під закриттям кримінального провадження розуміють таке закінчення досудового розслідування, яке відбувається в силу наявності обставин, що виключають кримінальне провадження або при наявності підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності. Із закриттям кримінального провадження процесуальна діяльність по ньому повністю закінчується, подальше таке провадження є неможливим до того часу, коли постанова про закриття кримінального провадження не буде скасована в установленому КПК України порядку.

Прийняття рішення про закриття кримінального провадження можливе лише після всебічного, повного і неупередженого дослідження всіх обставин кримінального провадження та безпосереднього дослідження і оцінки слідчим,

прокурором показань, речей і документів, які стосуються цього провадження, у їх сукупності.

Кримінальне провадження закривається в разі, якщо:

- встановлена відсутність події кримінального правопорушення;
- встановлена відсутність в діянні складу кримінального правопорушення;
- не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати;
- набрав чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою;
- помер підозрюваний, обвинувачений, крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого;
- існує вирок по тому самому обвинуваченню, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню;
- потерпілий, а у випадках, передбачених цим Кодексом, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення;
- стосовно кримінального правопорушення, щодо якого не отримано згоди держави, яка видала особу.

Кримінальне провадження закривається судом:

- у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності;
- якщо прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення, за винятком випадків, передбачених КПК України.

Про закриття кримінального провадження слідчий, прокурор приймає постанову.

Слідчий приймає постанову про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених пунктами 1, 2, 4 частини 1 статті 284 КПК України, якщо в цьому кримінальному провадженні жодній особі не повідомлялося про підозру.

Прокурор приймає постанову про закриття кримінального провадження щодо підозрюваного з підстав, передбачених частиною 1 статті 284 КПК України.

Рішення прокурора про закриття кримінального провадження щодо підозрюваного не є перешкодою для продовження досудового розслідування щодо відповідного кримінального правопорушення.

Копія постанови слідчого про закриття кримінального провадження надсилається заявнику, потерпілому, прокурору. Прокурор протягом двадцяти днів з моменту отримання копії постанови має право її скасувати у зв'язку з незаконністю чи необґрунтованістю. Постанова слідчого про закриття кримінального провадження також може бути скасована прокурором за скаргою заявника, потерпілого, якщо така скарга подана протягом десяти днів з моменту отримання заявником, потерпілим копії постанови.

Копія постанови прокурора про закриття кримінального провадження надсилається заявнику, потерпілому, його представнику, підозрюваному, захиснику.

Закриття кримінального провадження або ухвалення вироку з підстави, передбаченої пунктом 1 частини 2 статті 284 КПК України, не допускається, якщо підозрюваний, обвинувачений проти цього заперечує. У цьому разі кримінальне провадження продовжується в загальному порядку, передбаченому КПК України.

Визнавши зібрані під час досудового розслідування докази достатніми для складання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний повідомити підозрюваному, його захиснику, законному представнику та захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування.

Прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний надати доступ до матеріалів досудового розслідування, які є в його розпорядженні, у тому числі будь-які докази, які самі по собі або в сукупності з іншими доказами можуть бути використані для доведення невинуватості або меншого ступеня винуватості обвинуваченого, або сприяти пом'якшенню покарання.

Прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний надати доступ та можливість скопіювати або відобразити відповідним чином будь-які речові докази або їх частини, документи або копії з них, а також надати доступ до приміщення або місця, якщо вони знаходяться у володінні або під контролем держави, і прокурор має намір використати відомості, що містяться в них, як докази у суді.

Надання доступу до матеріалів включає в себе можливість робити копії або відображення матеріалів.

У документах, які надаються для ознайомлення, можуть бути видалені відомості, які не будуть розголошені під час судового розгляду. Видалення повинно бути чітко позначено. За клопотанням сторони кримінального провадження суд має право дозволити доступ до відомостей, які були видалені.

Сторона захисту за запитом прокурора зобов'язана надати доступ та можливість скопіювати або відобразити відповідним чином будь-які речові докази або їх частини, документи або копії з них, а також надати доступ до житла чи іншого володіння, якщо вони знаходяться у володінні або під контролем сторони захисту, якщо сторона захисту має намір використати відомості, що містяться в них, як докази у суді.

Сторона захисту має право не надавати прокурору доступ до будь-яких матеріалів, які можуть бути використані прокурором на підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення. Вирішення питання про віднесення конкретних матеріалів до таких, що можуть бути використані прокурором на підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення і, як наслідок, прийняття рішення про надання чи ненадання прокурору доступу до таких матеріалів, може бути

відкладено до закінчення ознайомлення сторони захисту з матеріалами досудового розслідування.

Якщо в ході досудового розслідування проводилися допити або впізнання в режимі відеоконференції, то ознайомлення з матеріалами таких слідчих дій відбувається з застосуванням технічних засобів, що використовуються для ознайомлення з матеріалами, отриманими з застосуванням фіксації слідчих дій, передбаченої статтею 107 КПК України. Окремого процесуального порядку ознайомлення з матеріалами допиту або впізнання в режимі відеоконференції КПК України не передбачено, тому ознайомлення проводиться за вищезазначеними загальними правилами.

Про відкриття сторонами матеріалів прокурор або слідчий за його дорученням повідомляє потерпілого, після чого останній має право ознайомитися з ними.

Сторони кримінального провадження зобов'язані письмово підтвердити протилежній стороні, а потерпілий - прокурору факт надання їм доступу до матеріалів із зазначенням найменування таких матеріалів.

Обвинувальний акт складається слідчим, після чого затверджується прокурором. Обвинувальний акт може бути складений прокурором, зокрема якщо він не погодиться з обвинувальним актом, що був складений слідчим.

Обвинувальний акт - це процесуальний документ про закінчення досудового розслідування.

Обвинувальний акт повинен містити такі відомості:

- найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;
- анкетні відомості кожного обвинуваченого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство);
- анкетні відомості кожного потерпілого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство);
- прізвище, ім'я, по батькові та займана посада слідчого, прокурора;
- виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, правову кваліфікацію кримінального

правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання обвинувачення;

- обставини, які обтяжують чи пом'якшують покарання;
- розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;
- розмір витрат на залучення експерта (у разі проведення експертизи під час досудового розслідування);
- дату та місце його складення та затвердження.

Обвинувальний акт підписується слідчим та прокурором, який його затвердив, або лише прокурором, якщо він склав його самостійно.

До обвинувального акта додається:

- реєстр матеріалів досудового розслідування;
- цивільний позов, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування;
- розписка підозрюваного про отримання копії обвинувального акта, копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування, і реєстру матеріалів досудового розслідування;
- розписка або інший документ, що підтверджує отримання цивільним відповідачем копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування не до підозрюваного.

Надання суду інших документів до початку судового розгляду забороняється.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. професорів В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К.: Юстиніан, 2012. – 1224 с.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». – Х. : Одісей, 2012. – 360 с.

3. Про затвердження Інструкції про порядок роботи з технічними засобами відеозапису ходу і результатів процесуальних дій проведених у режимі відеоконференції під час судового засідання (кримінального провадження) : Наказ Державної судової адміністрації від 15.11.2012 р. № 155 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dsa.court.gov.ua/dsa/14/N1552012/>.

4. Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження: лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 5 квітня 2013 року № 223–558/0/4–13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nkm.ks.court.gov.ua/sud2117/cit_inf/cpc_2012/7192/#

5. Вандер, М., Холопов, А. Цифровая фиксация аудио- и видеoinформации / М. Вандер, А. Холопов // Законность. – 2003. – № 8. – С. 38-40.

6. Водяные знаки защищают цифровые фонограммы от подделки // [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://trendhunting.livejournal.com/8874.html>

7. Волеводз, А.Г. Правовые основы взаимной правовой помощи по уголовным делам с использованием видеоконференцсвязи / А. Г. Волеводз // Военно-юридический вестник Приволжского региона: Сб. научных трудов. Вып.1 / ВП ПУрВО, Приволжский окружной военный суд и Самарская гуманитарная академия. – Самара: Изд-во Самарской гуманитарной академии, 2003. – С. 70-96.

8. Кампо, В. Фіксування судового процесу технічними засобами: проблеми сучасної конституційно-судової практики / В. Кампо // Віче. – 2013. – № 2. – С. 11-15.

9. Костикова, Н.А. Перспективы использования цифровой аудиотехники в криминалистических целях // [Электронный ресурс] / Н. А. Костикова – Режим доступа : <http://www.justicemaker.ru/view-article.php?id=22&art=3252>.

10. Краснопевцев, С.А. Использование систем видеоконференцсвязи в уголовном процессе [Электронный ресурс] / С. А. Краснопевцев – Режим доступа : <http://www.justicemaker.ru/view-article.php?id=22&art=3192>

11. Михальчук Т.В. Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій у режимі відеоконференції / Т. В. Михальчук // Криміналістика и судебная экспертиза. – 2013. – Вип. 58(1). – С. 138-144.

12. Мурадов В. Проблеми використання відеоконференцзв'язку на сучасному етапі розвитку техніко-криміналістичного забезпечення судового розгляду кримінальних справ / В. Мурадов // Право України. – 2011. – № 7. – С. 235–240.

13. Оленин, Г.В. Экспертиза цифровой аудио- и видеозаписи. Применение в следственной практике устройств цифровой фиксации аудио- и видеoinформации / Г. В. Оленин // Эксперт-криминалист. – М. : Юрист, 2009. – № 2. – С. 21-23.

14. Рекомендации по эксплуатации и хранению оптических дисков // [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.disc.ru/informatsiya/rekomendatsii-po-ekspluatatsii-i-hraneniyu-opticheskikh-nositelej/>

15. Устинов, В. Хранение данных на CD- и DVD-дисках: на наш век хватит? // [Электронный ресурс] / В. Устинов – Режим доступа : http://www.broadcasting.ru/articles2/Oborandteh/hranenie_dannyh_na_CD_DVD_diskah

16. Черниченко І.В. Особливості реалізації окремих засад кримінального провадження України під час застосування відеоконференції /

І.В. Черниченко // Часопис Київського університету права. – 2013. – Вип. 4. – С. 332-336.

17. Энциклопедия DVD±RW/DVD±R дисков // [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.3dnews.ru/storage/dvdrw-guide>